

УДК 373.017

Миколаєнко А.Є.

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті здійснено аналіз стану досліджуваної проблеми патріотичного виховання в науково-педагогічній літературі; патріотизм як духовно-моральна цінність завжди виступав пріоритетним завданням функціонування держави, становлення суспільства, розвитку особистості; визначено, що сучасне формування патріотизму, зокрема й старшокласників, здійснюється в умовах національного виховання; виявлено основні підходи до визначення поняття "патріотизм"; теза проблеми засвідчує, що становлення патріотизму, як стрижневої якості особистості старшокласника базується на вихованні патріотичної свідомості.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, національне виховання, формування патріотизму, виховання патріотизму.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Виховання в сучасній освіті займає особливе місце, адже сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. "Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання... Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості", – зазначено в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [8].

У сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокomпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значимо, що проблема патріотичного виховання завжди була актуальною у працях педагогів А. Бондар О. Захаренко, І. Зязюн, А. Дем'янчук, О. Мороз, І. Ткаченко, О. Рудницька, Т. Шашло, М. Шкіль, М. Ярмаченко та ін. Сучасні аспекти формування патріотизму дітей та молоді досліджуються І. Бехом, В. Бабич, В. Білоусовою, В. Болгаріною, О. Вишневським, М. Зубалієм, П. Ігнатенком, В. Кузем, Б. Кобзарем, М. Левківським, В. Постовим, Г. Пустовітом, Ю. Руденком, А. Сиротенком, Є. Старовойтовим, М. Стельмаховичем, К. Чорною та ін.

Особливо важливим у цьому зв'язку є положення академіка АПН України І. Бега про мовленнєву задачу як суб'єкт-суб'єкту взаємодію вчителя і учня, результатом розв'язання якої є здатність вихованця до усвідомленого й добровільного підтримання настанов вихователя, що сприяє особистісному розвитку, формуванню, зокрема й патріотизму [2].

Також проблеми патріотизму різних вікових груп дітей та шкільної молоді досліджують Н. Баєрська, М. Вишняк, В. Ганський, С. Гуменюк, Л. Кандиба, Ю. Руденко. Досить цікавим у цьому зв'язку є етнокультурний підхід Ю. Руденка, котрий обстоює важливість формування, зокрема у шкільної молоді, кращих зразків відданості національним патріотичним ідеалам юних козаків у школах джур (у Запорозькій Січі – у XVII столітті) [11]. Оригінально, окреслює загальні підходи щодо патріотичного виховання школярів В. Ганський, який пов'язує патріотичне виховання з громадянським, моральним, естетичним, і на цій основі, зробив спробу розкрити певну систему практично спрямованої діяльності загальноосвітньої школи [7].

Висвітленню ролі сім'ї як середовища виховання зростаючої особистості присвятили свої праці М. Аккерман, Т. Алексєнко, С. Голод, О. Кляпець, В. Кравець, В. Постовий, В. Семиченко та інші. Дослідники одностайні у тому, що належна реалізація сім'єю відповідних функцій можлива лише за умов усвідомлення батьками своєї виховної ролі, оволодіння необхідними знаннями щодо патріотичного виховання дітей.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування сутності, структури й особливостей патріотизму старшокласників у взаємодії сім'ї і школи; визначити особливості українського патріотизму на сучасному етапі розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Патріотизм – це основа, головний критерій оцінки громадянськості, ступінь її розвиненості. Його змістом є почуття любові до Вітчизни, до України, відданість їй, народу, гордість за його минуле і сучасне, прагнення захистити його інтереси.

Запорукою ефективності виховного процесу є органічне поєднання принципів національно-патріотичного виховання в цілісну систему, яка забезпечує досягнення відповідних результатів. Розвиток патріотичного виховання слід починати із засвоєння дитиною азбучних істин того, що процес цей довготривалий та нелегкий. Для того, щоб він був результативним, необхідно дотримуватись певних принципів: зацікавленість дитини; безпосередня участь кожного учня у підготовці та проведенні заходів; систематичність та системність; різноманітність тематики; урахування вікових особливостей.

У методичних рекомендаціях МОН України щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах говориться, що важливо, щоб кожен навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві [9].

У молодшому шкільному віці у дитини формується здатність пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання, як учня, виховується любов до рідного дому, школи, своєї країни, її природи, до рідного слова та державної мови, побуту. У підлітковому віці виховується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, любов до свого народу, нації, Батьківщини, почуття поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод. У старшому шкільному віці виховується прагнення жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її національного демократичного відродження; працювати на її благо, захищати її, поважати Конституцію України і дотримуватися законів; володіти рідною та державною мовою, визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість.

На думку В. Сухомлинського, патріотичне виховання – "це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов'язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею" [12].

Школа має невичерпні можливості для здійснення патріотичного виховання учнів, формування у них відповідних знань, цінностей, моделей поведінки. Вступаючи у численні взаємини в шкільному колективі, дитина навчається вирішувати конфлікти ненасильницькими способами, доходити розуміння з оточуючими за допомогою діалогу, вчиться захищати права людини, зокрема свої права.

Сучасне формування патріотизму, зокрема й старшокласників, здійснюється в умовах національного виховання, яке розуміють як "формування гармонійної розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативою. Інтеркультурне виховання – навчання різноманітності культур, виховання поваги та почуття гідності у представників всіх культур, незважаючи на расове чи етнічне походження, сприймання взаємозв'язку і взаємовпливу загальнолюдського і національного компонентів культури в широкому значенні" [8].

В умовах сьогодення України актуальними є думки відомого галицького педагога М. Галушинського, який у своїх міркуваннях щодо виховання підростаючого покоління підняв проблему виховання державотворчого громадянина-патріота своєї держави. Опираючись на західноєвропейський педагогічний досвід, він наголошував, що вирішення цього завдання має бути різним для однаціональної та багатонаціональної держави. Якщо в однаціональній державі завдання патріотичного виховання доцільно трактувати через призму формування "громадянина як доброго члена нації", то в багатонаціональній державі оптимальним буде таке його вирішення, яке давало б можливість кожній людині "узгоджувати громадянські й національні інтереси та духовно-культурні цінності" [5, с. 104].

Спираючись на західноєвропейський педагогічний досвід, а також на досвід власної багаторічної педагогічної роботи, М. Галушинський дійшов висновку, що тільки національна система виховання може забезпечити належне патріотичне виховання молоді, а, отже, і збереження української нації [5, с. 24]. У контексті здійснюваного дослідження заслуговують на увагу його думки про те, що тільки за умови гармонійного поєднання сімейного і суспільного виховання можливо виховати "новий тип людини, тип, наділений громадськими чеснотами, що своїм добром буде уважати добро громади й свого народу..." [5, с. 22]. На думку педагога тільки народ "з розвинутими громадянськими чеснотами" здатний відстояти свою незалежність і незалежність своєї країни, тільки такий народ "...буде найвищим своїм законодавцем і найвищим своїм паном, буде народом сувереном" [5, с. 23].

Український патріотизм відображає природну закономірність тривалого історичного розвитку українського народу як нації аж до ствердження державності. Сьогодні відроджена, оновлена Українська держава стоїть на шляху зростання національної свідомості, гордості, незалежності. У контексті нового

патріотизму незалежної України дедалі більше уваги акцентується на національно-усвідомленому ставленні до Батьківщини. У цьому контексті в "Енциклопедії освіти" зазначено: "патріотизм передбачає визнання тотожності досягнень і поразок української історії як особисто притаманних кожному: в минулому – спільна слава і спільне каяття за допущені помилки, в майбутньому – спільна для всіх мета [6, с. 633].

Патріотизм має сприяти процесу національно-державного розвитку, що спрямований на побудову толерантного, демократичного, громадянського суспільства. Це усвідомлення конкретною людиною свого ставлення до народу, Вітчизни, що виявляється у бережливому ставленні до культурно-духовних надбань й історії свого народу, у цілеспрямованій діяльності щодо його демократичного розвитку і процвітання.

Ми погоджуємося з думкою дослідниці О. Абрамчук про те, що відродження патріотизму є однією з найбільш нагальних потреб сучасного українського суспільства, що соціально-економічна ситуація в нашій країні вимагає переосмислення "провідних теоретико-методологічних підходів до патріотичного виховання, мети, завдань, змісту та технології їх реалізації" [1, с. 23].

На основі аналізу наукових досліджень встановлено, що науковці виокремлюють декілька різновидів патріотизму. У роботах українського дослідника О. Вишневського виокремлено такі різновиди патріотизму [4, с. 290-292]:

1. Етнічний патріотизм, який, ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо. Цей патріотизм зумовлений природою як відчуття родовидових ознак народу, є вродженим. Ці ознаки, на думку О. Вишневського, розвиваються повноцінно, якщо дитина зростає у національно свідомій сім'ї, навчається в українській школі. При цьому велике значення має вивчення власної історії, рідної мови та літератури, українського мистецтва, народних звичаїв тощо [4, с. 290-291].

2. Територіальний патріотизм, що, на думку дослідника, базується на любові до так званої Малої Батьківщини, тобто того місця, де людина народилася і виросла. У роботах українських педагогів доведено, що любов до рідного краю зароджується, формується, ґрунтується на ранніх дитячих захопленнях, викликаних красою рідних місць [4, с. 290-291].

На основі багаторічних спостережень В. Сухомлинський стверджував, що "емоційне ставлення до навколишнього світу має велике значення для формування свідомості дитини, її переконань..." [11, с. 247]; О. Вишневський стверджує про формування "містичної єдності" з територією, на якій дитина народилася, з околицею, які пізнала вперше, з характерним кліматом тощо" [4, с. 293].

Державний патріотизм, що ґрунтується, на думку дослідника, на загальнонаціональній меті – державному самовизначенні, побудові високорозвинутої демократичної держави. Справедливим є положення автора даної класифікації, що у випадку відокремлення й аналізу державного патріотизму ми маємо справу з вищим патріотизмом, який "базується на державній ідеології і пов'язується з почуттям громадянськості", ... "згладжує не тільки природні міжетнічні протиріччя, але й тертя, пов'язані з майновим станом окремих людей. Він має об'єднувальну силу" [4, с. 291].

У контексті здійснюваного нами дослідження важливим є висновок відомого українського психолога М. Боришевського, що молода людина "не може розвиватись гармонійно, не може збагнути великого сенсу свого життя, якщо вона не усвідомлює себе носієм якостей, властивостей не лише загальнолюдських, а й національних, своєрідних і неповторних" [3, с. 145]. На думку дослідника, в структурі особистості громадянина-патріота наявні такі компоненти: "розвинена національна свідомість та самосвідомість", прагнення до самоідентифікації з нацією; національна гідність і самоповага у поєднанні з шаною, повагою до усіх етносів та націй; інтерес до минулого, сучасного та майбутнього своєї нації як державного утворення; усвідомлення власної відповідальності за сучасне і майбутнє нації, держави, прагнення внести свій вклад у цю справу; усвідомлення себе як суб'єкта рідної та державної мови; як символ людського в Людині, як можливість збагнути сенс самовдосконалення й творення себе задля прагнення найвищої і благородної мети – служити людині, народові, Вітчизні й знаходити в цьому справжнє людське щастя" [3, с. 4].

Структура патріотичної свідомості, на думку М. Боришевського і К. Чорної, аналогічна структурі суспільної свідомості в цілому, що зумовлено частковим співпадінням об'єкта і повним співпадінням суб'єкта і механізму відображення. Національна свідомість є відображенням суспільних відносин, самосвідомість – соціальної суті людини. Національна свідомість, на думку К. Чорної, включає: "любов до своєї нації, до історичного і самобутнього образу свого народу, ідентифікація себе з ним; віру в духовну силу народу" [13, с. 12–14.]. Нам імпонує думка дослідниці про те, що патріотична свідомість передбачає сформованість "сили волі особистості і її відповідальності за те, щоб народ посів почесне місце в цивілізованому світі" [12, с. 12–14].

На основі аналізу історико-педагогічного літератури (Г. Ващенко, М. Галушинський, О. Духнович, І. Огієнко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, та ін.), а також напрацьовань сучасних дослідників (О. Абрамчук, І. Бех, О. Вишневського, Р. Петронговського, К. Чорної та ін.) з'ясовано, що патріотизм є багатоаспектним поняттям, фундаментальною духовно-моральною якістю,

світоглядною і психологічною характеристикою особистості, духовно-моральним принципом її життєдіяльності [10, с. 88]. Він базується на системі знань, почуттів, понять, переконань, діяльності і визначає ставлення людини до себе, своєї родини, свого народу й Батьківщини, їх історії і духовно-культурних надбань, готовність до праці в ім'я процвітання народу і країни.

Мета патріотичного виховання старшокласників полягає не тільки у сприянні, допомозі у розумінні і осмисленні певних положень патріотизму, але й у тому, щоб підвести особистість до внутрішнього їх сприйняття, тобто у формуванні патріотичних переконань. Патріотичні переконання проявляються у: – ставленні особистості до себе, свого народу; – ставленні особистості до історії, духовних і культурних надбань народу; – розумінні особистістю значення ролі народу й Батьківщини в її житті; – вірі в майбутнє українського народу, у його здатність побудувати цивілізовану демократичну державу; – в активності особистості в побудові на загальнолюдських засадах свого життя і розбудові Української держави.

Виховання в учнівській молоді патріотизму і реалізація ідеї патріотичного виховання набуває в сучасному українському суспільстві особливого значення в силу таких причин: соціально-економічні зміни, кризові явища, притаманні сучасному українському суспільству, спричинили деформацію ціннісних орієнтацій значної частини молодих людей; демократизація, плюралізм і поява багатопартійної системи створили певні труднощі в соціальному розумінні суті патріотизму. Тому в сучасних умовах виникла необхідність здійснення патріотичного виховання на якісно новому рівні, тобто в руслі аксіологічного, особистісно-діяльнісного і культурологічного підходів.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що проблема патріотичного виховання підростаючого покоління знаходиться у полі зору сучасних науковців. Тож, аналізуючи праці дослідників можемо дійти висновку, що становлення патріотизму, як стрижневої якості особистості старшокласника базується на вихованні патріотичної свідомості і тому вона характеризує патріотичне виховання як процес, направлений на становлення патріотичної свідомості особистості, який відображає ставлення людини до своєї Батьківщини: рівень розвитку патріотичних почуттів, готовності до усвідомленого служіння Батьківщині і досвіду суб'єктної діяльності на благо свого народу.

Використані джерела

1. Абрамчук О. В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів / О. В. Абрамчук, М. М. Фіцула.–Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2008.–136 с.
2. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / Іван Дмитрович Бех, Катерина Іванівна Чорна / І. Д. Бех // Шкільний світ. – 2007. – № 13. – С. 2–12.
3. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 144–150.
4. Вишневецький О. Концепція демократизації українського виховання / О. Вишневецький // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – С. 78–122.
5. Галушинський М. Національне виховання / М. Галушинський. – Львів: [б, в.], 1920. – 30 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [головний ред. В. Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Монографія / За ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир: Полісся, 2003. – 220 с.
8. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16. 06. 2015 р. № 64. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
9. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. – № 7. – С. 70–95; Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. – № 8. – С. 87–95; Текст наказу доступу в Інтернеті: / Міністерство освіти і науки України (Офіційний веб-сайт) – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/4068>.
10. Оришко С. П. Структура і зміст патріотичного виховання учнівської молоді / С. П. Оришко // Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича: зб. наук. праць. – Чернівці, 2006. – Вип. 308: Педагогіка та психологія. – С. 87–94.
11. Руденко Ю. Патріотичне виховання учнів: концепція / Ю. Руденко // Освіта. – 2001. – 22-29 серп. – С. 10–15.
12. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – 654 с.; Т.2. – 670 с.).
13. Чорна К. І. Патріотизм молоді в контексті національних інтересів української держави / К. І. Чорна // Проблеми виховання і навчання в сучасних соціально-економічних умовах: [зб. наук. пр.]. – Херсон, 2003. – Вип. 34. – С. 110–114.

Mykolayenko A.

**PATRIOTIC EDUCATION OF PUPILS
IN THE INTERACTION OF FAMILY AND SCHOOL
AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS**

In the article the analysis of the investigating problems of patriotic education in the scientific and educational literature is made; patriotism as the spiritual and moral values has always been a priority of state functioning, the formation of the society, the personal development; it was determined that the formation of modern patriotism, including high school students, is carried out in the conditions of national education; the basic approaches to the definition of "patriotism" are elicited; the genesis of the problem shows that the formation of patriotism as a pivotal value of a senior pupil's personality is based on the education of patriotic consciousness.

Patriotism is the basis, the main criterion of estimation of citizenship, the degree of its development. Its maintenance is the sense of love to motherland, to Ukraine, the devotion to it, to the people, pride for its past and contemporary, the aspiration to protect its interests.

The pledge of efficiency of an educational process is the organic combination of principles of the national-patriotic education in the integral system which provides the achieving of the proper results.

The education of patriotism at student's youth and the realization of the idea of patriotic education acquire the special value in modern Ukrainian society by virtue of such reasons: social and economic changes, crisis phenomena, the inherent of modern Ukrainian society, entailed the deformation of the valued orientations of the considerable part of young people; democratization, pluralism and appearance of the multi-party system, created certain problems in the social understanding of the essence of patriotism. That is why in modern conditions there was a necessity of the realization of patriotic education at a new high-quality level, in other words in the riverbed of personal-active and cultural approaches.

A problem of patriotic education of the growing generation is in sight of modern scientists. Therefore, analysing the works of researchers we can conclude that the becoming of patriotism, as the main quality of personality of a senior pupil is based on the education of patriotic consciousness and that is why it characterizes the patriotic education as the process directed on becoming of patriotic consciousness of a personality, which represents the attitude of a person to their motherland: the level of the development of patriotic senses, readiness to the realized service to motherland and an experience of subject activity for the good of the people.

Key words: *patriotism, patriotic education, national education, formation of patriotism, patriotism education.*

Стаття надійшла до редакції 31.10.2016 р.